

Fracàs de les relacions Catalunya-Espanya en època contemporània

En ple procés independentista, el sector més “progressista” del status quo imposat en la mal anomenada “Transició Democràtica” (finals de la dècada de 1970 i principis de 1980) diu que la idea d’una Catalunya independent és una utopia i que la millor manera per resoldre el conflicte Catalunya-Espanya és crear un “nou” model d’Estat Espanyol de caire federal. És molt probable que aquests suposats defensors de “l’Espanya Federal” facin l’enèsim intent perquè Catalunya continuï estant sota el jou espanyol. La proposta d’aquest sector “progressista” està absolutament allunyada de tot coneixement històric de la Catalunya dels últims 200 anys, en els quals els habitants de Catalunya majoritàriament **han volgut i han intentat formar part d’Espanya** però sense deixar de ser catalans. Però la resposta ha sigut sempre la mateixa: O subordinació absoluta a l’Estat o unes miserables competències absolutament insuficients. D’episodis històrics en aquests últims 200 anys n’hi ha molts. Però aquí posarem tres dels exemples més destacats:

Principis de la dècada de 1870

A la història de Catalunya (i a la resta de l’Estat Espanyol) els anys 1868 i 1874 són coneguts com El Sexenni “Revolucionari” o “Democràtic”, que foren el període en el que la Dinastia Borbònica no tingué la titularitat de Rei de les Espanyes. En aquells temps hi hagué múltiples conflictes socials i polítics, des de tres conflictes armats civils (contra independentistes cubans, contra els monàrquics carlins i contra els socialismes utòpics cantonals) fins a l’aparició de tota mena de règims polítics: Una monarquia parlamentària progressista, capitanejada per la Regència del general Francisco Serrano Domínguez, posteriorment el regnat d’Amadeu I de Savoia (entre els anys 1868 i 1873), **la Primera República Espanyola** (entre el febrer de 1873 fins el gener de 1874) i una dictadura militar dirigida pel general Manuel Pavía (1827-1895) fins el desembre de 1874. Una de les opcions polítiques més innovadores d’aquest període va ser el **republicanisme federalista**.

La idea d’aquest republicanisme era crear una nació espanyola formada a partir de la coalició de diferents estats (en resum, un sistema com els Estats Units d’Amèrica). No és sorprenent que aquest republicanisme federal només tingué èxit als antics territoris de la Corona d’Aragó (Catalunya, Aragó, València i les Illes), especialment en el Principat. Durant la curta República Espanyola els republicans federalistes es feren càrrec del Govern Central sota la direcció del català Francesc Pi i Margall (1824-1901). Pi i Margall intentà fer una Constitució on convertia Espanya en una federació de diferents estats, entre els quals hi havia Catalunya. Però a causa de les dificultats polítiques i socials de l’Espanya d’aquell període, Pi i Margall hagué de dimitir després d’un mes de mandat i fou substituït per Nicolás Salmerón Alonso (1828-1908). Salmerón dimití tres

mesos després i deixà pas a Emilio Castelar Ripoll (1832-1899), un republicà de caràcter absolutament centralista. D'aquesta manera s'extingí l'únic intent federalista real d'encaixar Catalunya amb Espanya. Amb la dictadura del general Pavía i el restabliment del Règim de la Segona Restauració Borbònica el 1875 **s'extingí tota possibilitat d'una Espanya Federal.**

Però no tan sols foren els republicans federals els únics que intentaren donar una autèntica autonomia a Catalunya. Hi hagueren sectors del carlisme que van intentar recuperar els furs catalans perduts després de la derrota de la Guerra de Successió de l'any 1714 . El **carlins** eren monàrquics conservadors ultracatòlics i antiliberals els quals havien lluitant en armes contra els diferents Governos Centrals des del 1833. Va ser a Catalunya on els carlins tingueren més activitat, on protagonitzaren tres guerres civils i diversos intents d'insurrecció militar. Durant la última Guerra Civil Carlina, en un intent de guanyar-se la confiança de la població local catalana, els capitosts carlins restabliren l'antiga Diputació del General de Catalunya, el màxim òrgan governamental del Principat des de 1359 fins el 1714, i s'anomenà al general Rafael Tristany i Parera (1814-1899) com a president. Però les dificultats de la Guerra van fer que els carlins no poguessin establir la Diputació del General en bones condicions i a partir de la seva derrota definitiva el 1875, aquest projecte autonomista es va oblidar fins el naixement del catalanisme a les dècades de 1880 i 1890.

Dècada de 1910:

El **catalanisme** majoritari tal com l'hem conegut fins a principis del segle XXI nasqué entre els anys 1880 i 1901, quan diversos sectors de diferent ideologia política van evolucionar ideològicament cap a la necessitat de que Catalunya s'autorealitzés com a nació dintre de l'Estat Espanyol. Mentrestant, en aquest mateix període bona part de la burgesia catalana, que havia donat suport al retorn dels Borbons el 1875, estava cada cop més **descontenta amb un Govern Central que es dedica a atacar elements socials i polítics claus per Catalunya** com, per exemple, el Codi Civil o la fiscalitat. L'any 1901, els catalanistes del Centre Nacionalista Català i la burgesa Unió Regionalista es van fusionar en una coalició electoral anomenada "Lliga Regionalista", la qual fou un èxit i es convertí ràpidament en un partit polític. A partir d'aquest moment el catalanisme sempre participarà directament en política fins els nostres dies. El catalanisme visqué moments de separació més absoluta, com l'escissió dels sectors més progressistes, nacionalistes i republicans de la Lliga Regionalista l'any 1904 (els quals formaren el Centre Nacionalista Republicà), o de gran unitat, quan, per exemple, tots els partits polítics de Catalunya (menys els republicans centralistes i els dos grans partits estatals) crearen la plataforma electoral Solidaritat Catalana (inicialment fou un gran èxit en les eleccions generals de 1906, però les grans diferències ideològiques dels seus membres i la diversa reacció política davant del complex conflicte social van acabar d'esmicolar la coalició en el període 1909-1910). A principis de la dècada de 1910, el catalanisme aprofità les diputacions provincials catalanes per unir-les sota la mateixa administració.

Des de 1833, l'Estat Espanyol estava dividit territorialment en províncies. Catalunya fou dividida en quatre: Barcelona, Lleida, Girona i Tarragona. L'any 1911, els diputats catalanistes en el Congrés dels Diputats proposaren la creació d'una sola diputació catalana, fet que generà un fort debat polític a les Corts Espanyoles. Mentrestant, hi hagué una gran mobilització política en el Principat, amb grans manifestacions a Barcelona i amb l'organització de plebiscits per part de la majoria d'Ajuntaments de Catalunya. El 1914, El Govern Espanyol, dirigit per Eduardo Dato i Iradier (1856-1921), permeté que les diputacions espanyoles poguessin crear Mancomunitats provincials. Només les diputacions catalanes ho demanaren. Així va néixer la **Mancomunitat de Catalunya**, amb el líder de la Lliga Regionalista, Enric Prat de la Riba (1870-1917), com a president. Prat de la Riba estigué el capdavant de la Mancomunitat fins la seva mort el 1917 i va ser succeït per l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch (1868-1956), el qual governà entre els anys 1917 i 1924. Cal posar en èmfasi que la Mancomunitat només tenia les competències que eren atorgades a les diputacions provincials espanyoles, per tant, no tenia cap mena de poder autonòmic diferencial. **Però la Mancomunitat era el major grau d'autogovern català des dels últims 200 anys**, i per aquest motiu era considerat tot un èxit polític per part del catalanisme d'aquell període.

Entre els anys 1914 i 1918 es va desenvolupar la Primera Guerra Mundial. El Regne d'Espanya mantingué una postura total de no alineació amb cap bàndol, fins el punt que va ser l'únic estat neutral a Europa durant el Primer conflicte Mundial que no mobilitzà la totalitat del seu exèrcit com a mesura de prevenció. Però malgrat la neutralitat, la influència de la Gran Guerra fou tan gran que propicià una demanda més gran de canvis polítics i socials que provocarà el final del període liberal de la Restauració Borbònica l'any 1923. La Primera Guerra Mundial també influí en les relacions Catalunya-Espanya. Els moviments polítics catalanistes que naixeren en aquell període consideraven que la Mancomunitat no era suficient per la realització nacional de Catalunya, sinó que s'havia d'anar més enllà: des de demandes de més autonomia fins a directament sol·licitar la independència de Catalunya sota protecció internacional (la segona encara era una demanda molt minoritària).

Fou llavors quan hi hagué el primer intent de crear un estatut propi per Catalunya l'any 1919. Tots els partits polítics catalans, des dels moderats catalanistes de la Lliga Regionalista, passant pels republicans populistes centralistes d'Alejandro Lerroux García (1864-1949) fins als sectors més nacionalistes catalans com Francesc Macià i Lluçà (1859-1933), **s'uniren per demanar un nou Estatut d'Autonomia per Catalunya**. Per la nova campanya política es realitzaren tota mena d'actes força similars als fets anteriorment per crear la Mancomunitat. La resposta de l'Executiu Espanyol va ser negar la possibilitat d'un estatut per Catalunya. A més a més, les manifestacions a favor de l'Estatut foren **reprimides amb duresa** (provocant alguns morts). Aquests fets, i la complicada tensió social que vivia el Principat des del 1917 va fer que aquest projecte autonomista acabés amb fracàs. El 13 de setembre de l'any 1923, el general monàrquic Miguel Primo de Rivera (1870-1930) va fer un cop d'Estat amb el suport del monarca Alfons XIII de Borbó (1886-1941), instal·lant una dictadura militar que durà prop de vuit anys. La **Dictadura de Primo de Rivera va ser molt dura contra el catalanisme**. No tan sols es va prohibir la simbologia i els partits catalanistes sinó que les escasses institucions catalanes, com la Mancomunitat de Catalunya, anaren desapareixent progressivament.

Dècada de 1930:

El gener de 1930, el rei Alfons XIII va destituir a Primo de Rivera, començant així un període de curts governs militars que acabaran convocant eleccions municipals per l'abril del 1931, eleccions de les quals provocaran la caiguda de la Monarquia Borbònica i el naixement de la Segona República Espanyola. L'aparició d'aquesta República Espanyola afectarà de ple en les relacions Catalunya-Espanya.

El 17 d'agost de 1930 es reuniran a Sant Sebastià tota l'oposició republicana on es pactà la caiguda de la Monarquia Borbònica. En aquesta mateixa reunió, els republicans espanyols es comprometeren a **permetre la creació d'un Estatut d'Autonomia per Catalunya a canvi del suport català en la creació d'una república a l'Estat Espanyol**. Quan es convocaren les eleccions municipals pel dia 12 d'abril de 1931, ràpidament es crearen un seguit de coalicions electorals republicanes arreu de l'Estat Espanyol. A Catalunya, el partit autoanomenat "separatista"¹ Estat Català i diferents partits republicans i catalanistes s'uniren sota les sigles d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), dirigits pel líder d'Estat Català, Francesc Macià. ERC, com els partits republicans a la resta de l'Estat Espanyol, va guanyar a Catalunya per una àmplia majoria. Aprofitant la proclamació de la República Espanyola arreu de l'Estat el dia 14 d'abril, Macià aprofità la situació per proclamar públicament des del balcó de la Generalitat (llavors seu de la Diputació de Barcelona) la "**República Catalana integrant de la Federació Ibèrica**", creant així una independència de facto pel Principat. Poc després arribaren una delegació del nou govern republicà encapçalada per Fernando de los Ríos Urruti (1879-1949), dirigent del PSOE i Ministre de Justícia, Marcel·lí Domingo i Sanjuan (1884-1929), líder del Partit Republicà Radical Socialista i Ministre d'Instrucció Pública, i Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), dirigent d'Acció Catalana Republicana i Ministre d'Economia, per pressionar a Macià perquè abandonés la idea d'una República Catalana i acceptés un règim Estatutari dintre de l'Estat Espanyol. El 17 d'abril de 1931, després de dures negociacions, **es creà la Generalitat de Catalunya**, en record de l'antiga Diputació del General de Catalunya que havia estat suprimida el 1714.

El nou Govern de la Generalitat, presidit per Macià, redactà un nou Estatut d'Autonomia per Catalunya conegut com **l'Estatut de Núria**. El 2 d'agost de 1931 l'Estatut s'aprovà en referèndum amb uns 595.205 vots a favor, és a dir, un **99% dels vots**, amb una participació del 75% del sufragi (només podien votar homes i majors de 25 anys, tot i que es va fer una recollida d'unes 400.000 firmes de dones a favor del projecte estatutari, una xifra molt elevada tenint en compte que Catalunya tenia una població d'uns 2 milions d'habitants). A la

¹ Els partits i entitats independentistes van ser coneguts fins a la dècada de 1960 com a "separatistes", quan a partir de llavors es generalitzà el terme "independentista".

primavera de 1932 es portà l'Estatut de Núria a les Corts Espanyoles. Després d'un intens debat l'Estatut fou aprovat però tingué que sofrir **gravíssimes retallades**. Aquest escapçament de les Corts Espanyoles provocà grans manifestacions a Catalunya a favor del text original referendat. Malgrat tot, la Generalitat va haver d'acceptar les resolucions de les Corts Espanyoles. El novembre de 1932 se celebraren les primeres eleccions al Parlament de Catalunya i ERC guanyà per majoria absoluta. Macià continuà sent president de la Generalitat fins la seva mort el 25 de desembre de 1933. Llavors fou succeït pel President del Parlament, Lluís Companys i Jover (1882-1940), provinent del sector més pro-republicà espanyol d'ERC.

Després de la caiguda del primer govern d'esquerres republicà el 1933, pujaren al poder els republicans centralistes i centristes dirigits per Alejandro Lerroux. El govern Centrista, amb el suport de les dretes monàrquiques de la CEDA, es dedicà a suprimir totes aquelles polítiques realitzades per l'anterior govern. Aquestes accions de govern provocaren una rebuig de l'oposició d'esquerres i una gran onada d'inestabilitat social que es va traduir fins i tot en una revolta obrera a Astúries. Catalunya no romangué aïllada d'aquells fets. El Govern Companys aprovà una Llei de Contracte de Conreus, una llei que garantia majors prestacions socials en el camp català (Cal recordar que la Diputació de Barcelona en aquest període era la segona província de l'Estat Espanyol més important en explotació agrícola). Aquesta llei causà una tensió molt forta entre ERC i la Lliga Catalana (antiga Lliga Regionalista que el 1933 havia canviat el nom), ja que bona part dels vots del partit catalanista conservador provenia dels propietaris rurals. La Lliga Catalana portà aquesta llei al Tribunal Constitucional i aquest va declarar-ne la seva inconstitucionalitat. El temor de boicot institucional per part del Govern Lerroux i el greu conflicte social que vivia l'Estat Espanyol, portaren a Lluís Companys a proclamar el dia 6 d'octubre de 1934 "**L'Estat Català dintre de la República Federal Espanyola**", és a dir, recuperava l'antic ideal del segle XIX de crear una Nació Espanyola Federal en la que un Estat Català tingués cabuda. La improvisació de la proclamació i la falta de suports per part de diferents agents polítics i socials de la Catalunya del moment, portaren a la ràpida **intervenció de l'exèrcit**, el qual derrotà fàcilment aquest l'efímer "Estat català dintre de la Federació Espanyola". Aquests Fets d'Octubre de 1934 provocaren 74 morts, 256 ferits i centenars de detinguts, entre els quals hi hagué el propi Companys i bona part del seu Govern. A més a més, **s'abolí la Generalitat i l'Estatut de Núria**. No va ser fins el triomf del Front Popular (una coalició de diferents partits republicans, d'esquerres i nacionalistes) el febrer de 1936 que no es restablí la Generalitat i Companys pogué retornar al càrrec de president.

Amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola el juliol de 1936, el caos dels primers dies van fer que la Generalitat esdevingués un **Govern independent de facto**. Però les baralles entre els diferents partits i sindicats del Front Popular que volien beneficiar-se de la nova situació política i social, i les necessitats de la

Guerra portaren a Catalunya en una situació precària. El maig del 1937, aprofitant les lluites de comunistes i socialistes (i els seus aliats) contra els anarquistes (i els seus aliats) pel control de les telecomunicacions a Barcelona, el Govern Republicà, dirigit pel socialista Juan Negrín López (1892-1956), aconseguí **imposar la seva autoritat** sobre el Principat. El Govern Negrín va arraconar la Generalitat de tota responsabilitat bèl·lica, fent que Catalunya perdés tot el poder aconseguit el 1936. El 1938, quan les primeres tropes del Bàndol Nacional entraren a Catalunya pel territori de Ponent, **les autoritats militars franquistes aboliren l'Estatut de Núria i qualsevol autoritat de la Generalitat**. La conquesta final de l'exèrcit de Franco sobre Catalunya entre els mesos de novembre, desembre de 1938 i gener i febrer de 1939 provocaren l'exili del Govern de la Generalitat, la supressió de l'Estatut d'Autonomia, el retorn de les Diputacions com a màxim òrgans jurídics de Catalunya i una **Repressió duríssima contra tot allò que fos catalanista i català²**.

Hi hagueren sectors de l'antiga Lliga Catalana que donaren suport i finançaren el Bàndol Nacional durant la Guerra Civil amb l'esperança que es retornés l'ordre social anterior a la Segona República Espanyola. A més a més, alguns dirigents de la Lliga Catalana, com Francesc Cambó i Batlle (1876-1947), tingueren l'esperança que els rebels respectarien les institucions catalanes. Però com s'ha explicat anteriorment, les autoritats franquistes no cediren cap mena d'autonomia per Catalunya, fet que provocà l'exili d'alguns membres de la Lliga Catalana, entre els quals el propi Cambó.

² Els primers anys de la Dictadura Franquista foren molt durs contra qualsevol expressió cultural catalana. A partir de 1945, les autoritats franquistes permeteren una certa tolerància envers algunes expressions culturals catalanes. Però l'objectiu d'aquestes polítiques era regionalitzar i reduir a la màxima expressió el sentiment nacional català. Fins i tot, promogueren que la llengua catalana tingués la categoria parla rústica, poc acadèmica i que de mica en mica hagués d'anar desapareixent.

Conclusió

Dels episodis de les relacions Catalunya-Espanya des de la mal anomenada “Transició Democràtica” fins a l’actualitat no s’entra aquí en gaires detalls. Des de la mort de Franco, el sistema polític a Espanya ha mostrat dues cares de la mateixa moneda.

D’una banda tenim els conservadors espanyols, representats bàsicament per **Unión de Centro Democrático (UCD)**, **Alianza Popular (AP)** i el **Partido Popular (PP)**. Com a hereus directes del franquisme s’han mostrat poc o gens partidaris d’una bona autonomia per Catalunya. La demostració evident és la **laminació** que van fer al nou **Estatut del 2006**. En els últims anys, en aquests últims anys partits com **Ciudadans-Partido de la Ciudadania (C’s)** o **Unión Progreso y Democracia (UPyD)** han sigut encara més radicals en posicionar-se en contra de donar més autonomia a Catalunya.

D’altra banda tenim els “progressistes” espanyols, representats pels antics partits republicans espanyols, o partits que encara reivindiquen certs valors (realment molt dubtosos) de la Segona República Espanyola, que acceptaren les regles de joc d’una falsa Transició Democràtica. A més a més, en aquesta Tercera Restauració Borbònica aquests partits han participat de ple en el funcionament d’un Sistema corrupte i caduc. Parlaríem principalment del **Partido Socialista Obrero Español (PSOE)** i en molta menor mesura el **Partido Comunista de España (PCE)**, que canviaria el nom l’any 1986 pel de **Izquierda Unida (IU)**. Aquests partits, sobretot el PSOE, han estat venent la idea en la qual Catalunya pot sentir-se còmode dintre d’Espanya. Fins i tot, les sucursals d’aquests partits a Catalunya tenen un nom diferent: per part del PSOE s’anomena **Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC)** i de part del PCE/IU **Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)**, que derivarà en **Esquerra Unida i Alternativa³ (EUiA)** el qual s’unirà a partir del 1999 amb el partit ecologista **Iniciativa per Catalunya Verds (ICV)**, creant la coalició d’**ICV-EUiA**. Actualment aquests dos partits “progressistes” espanyols defensen la possibilitat de crear una Espanya Federal. Però en aquests últims trenta anys han demostrat tot el contrari. D’una banda, els diferents governs del PSOE dirigits per Felipe González Márquez, entre els anys 1982 i 1996, i de José Luís Rodríguez Zapatero entre els anys 2004 i 2011, no tan sols trencaren les seves promeses d’encaix sinó que agreujaren la situació de Catalunya dintre de l’Estat Espanyol. A més a més, les declaracions anticatalanistes per part de dirigents del PSOE (com Alfonso Guerra González, Vicepresident del Govern Espanyol entre el 1982-1991) o d’IU (com Julio Anguita González, màxim dirigent d’IU entre els anys 1988 i 2000) han empitjorat encara més les possibilitats reals d’un encaix digne de Catalunya

³ No tots els membres d’ICV-EUiA estan a favor d’una Catalunya Espanyola. Hi han membres destacats que s’han posicionat públicament a favor de la independència de Catalunya, entre els que cal destacar actualment a Raül Romeva i Rueda, eurodiputat per ICV entre els anys 2004 i 2014.

dintre Espanya. Per tant, el discurs federal defensat pel “progressisme” espanyol ha quedat demostrat que no deixar de ser una utopia promoguda a partir de males intencions polítiques.

Últimament, des de les eleccions Europees del 2014, ha aparegut un nou partit polític anomenat Podemos. Malgrat que pot semblar tenir un missatge trencador anti-sistema, fins i tot defensant els drets dels catalans, no ens hem de refiar. Si analitzem el discurs de Podemos i el comparem amb el PSOE de finals de la dècada de 1970 i principis dels anys 1980, veiem que són extremadament similars tant en el discurs polític com social. A més a més, hi han moltes personalitats dintre de Podemos que són absolutament contràries a l'autodeterminació de Catalunya, com el ex-fiscal Carlos Jiménez Villarejo, el qual fou l'encarregat l'any 1985 d'empresonar a membres de la Crida⁴ per demanar la normalització del català en el servei de RENFE, o més recentment el propi líder Pablo Iglesias.

La Història ens ha ensenyat que un encaix de Catalunya dintre d'Espanya sense una submissió absoluta **NO ÉS POSSIBLE**. És igual que el règim sigui de dretes, d'esquerres, monàrquic, republicà, dictatorial, etc... No hi hagut, no hi ha i pel que sembla n'hi haurà cap voluntat d'una unió digne amb Espanya. Aquest és un dels motius claus perquè Catalunya a d'obtenir la independència. La cosmovisió espanyola del seu propi país és Castella i la resta és territori conquerit o assimilat. Sempre m'ha agradat una frase del filòsof i escriptor nord-americà d'origen espanyol Jorge Agustín Nicolás Ruiz de Santayana (1863-1952), àlies “George Santayana”, que deia així: “*El poble que oblida la seva història està condemnat a repetir-la*”. Esperem que aquesta vegada tinguem una mica més de memòria col·lectiva.

Xavier Fleck Gatius

Historiador

Desembre de 2014

⁴ La Crida fou una organització que va existir entre els anys 1981 i 1993, que defensava la llengua i la cultura catalana davant dels atacs constants de l'Estat Espanyol.

Bibliografia

ANGUETA, Pere; “*El Sexenni democràtic i el desvetllament del catalanisme*”; Rafael Dalmau; Barcelona; 2006

CASASSAS YMBERT, Jordi i CABANA PUJOL, Mariona; “*Atles del catalanisme*”; Barcelona; Enciclopèdia Catalana; 2012

CULLA, Joan Baptista; “*Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política*”; Edicions la Campana; 2013

RISQUES, Manel (dir.); DUARTE, Àngel; DE RIQUER, Borja; ROIG ROSICH, Josep Maria; “*Història de la Catalunya Contemporània: de la Guerra del Francès al nou Estatut*”; Editorial Mina; Barcelona; 2006

SEGURA, Antoni; “*Crònica del catalanisme: de l'autonomia a la independència*”; Angle Editorial; Barcelona; 2013

SOLÉ I SABATÉ; Josep Maria i VILLARROYA, Joan [dir.]; “*La Guerra Civil a Catalunya.*”; Edicions 62; Barcelona; 2004

TERMES, Josep; “*Història del Catalanisme fins el 1923*”; Pòrtic; Barcelona; 2000

TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran; “*Carlins i catalanisme: la defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868-1875*”; El Farell; Sant Vicenç de Casteller; 2002

Webgrafia

<http://www.ccma.cat/tv3/alacarta/programa/Tertulia-dactualitat-amb-lhistoriador-Borja-de-Riquer/video/5332013/> (Consultat el dia 21/12/2014): Es tracte d'una tertúlia realitzada amb el Catedràtic d'Història Contemporània de la UAB, el Dr. Borja de Riquer (n.1945), en el programa “Divendres” de Televisió de Catalunya realitzat el dia 6 de novembre del 2014.

<http://www.vilaweb.cat/noticia/4194345/20140528/fiscal-carlos.html> (Consultat el dia 22/12/2014)